

VINOGRADARSTVO I VINARSTVO U SVIJETU I U JUGOSLAVIJI —RETROSPEKTIVA, SITUACIJA I TENDENCIJE RAZVOJA

U V O D

Vinogradarstvo i njegova proizvodnja u Jugoslaviji proživljava zadnjih godina relativnu knizu, koja se očituje u otežanom plasmanu mekih vinogradarskih proizvoda kao i nedovoljnom ritmu podizanja novih vinograda. Dio tih poteškoća imaju svoje korijene u nekim neriješenim pitanjima općenitog odnosa prema ovoj grani poljoprivredne proizvodnje, ali o tome ovdje nećemo govoriti.

Dio poteškoća sastavni su dio općenite svjetske vinogradarske i vinarske problematike — što obrađuje ovaj prikaz.

Veliki uspjesi koje smo postigli na društvenom sektoru podizanjem 27.000 ha savremenih vinogradarskih nasada, podizanjem prinosa grožđa na nivo najrazvijenijih zemalja i izgradnjom 80 industrijskih vinarija čime je najvećim dijelom prerada grožđa postala društvena i donesena na najviši tehnički nivo — ukazuju nam, da se i poteškoće na koje nailazi ova proizvodnja mogu eliminirati kao što se uspješno rješila tehnička zaostalost u ovoj privrednoj grani.

Vinogradarska proizvodnja i potrošnja u svijetu općenito su u porastu.

Ta situacija otežanog plasmata nameće nam dužnost, da budno pratimo razvoj situacije u svjetskom vinogradarstvu i svjetskom tržištu njegovih proizvoda, i da iz uočenih tendencija razvoja proizvodnje i potrošnje vinogradarskih proizvoda povučemo zaključke za daljnje usmjeravanje ove privredne grane.

I. POVRŠINA POD VINOGRADIMA

Nakon obnove vinograda propalih od filoksere od njene pojave 1865. godine u Francuskoj do 1913. godine, površine pod vinogradima na svijetu dostigle su u periodu 1909-1913. godine 9.023.000 ha. Posljedice I svjetskog rata bile su i gubitak od nekoliko milijuna hektara vinograda. Razvoj površina vinograda na svijetu od toga perioda do danas bio je sljedeći:

— 1923. — 1927. god. površine	7,096.000 ha
— 1933. — 1937. god. površine	7,321.000 ha
— 1948. — 1952. god. površine	8,577.000 ha
— 1953. — 1957. god. površine	8,994.000 ha
— 1958. — 1961. god. površine	9,616.000 ha
— 1961. god. površine	9,899.262 ha
— 1962. god. površine	9,950.403 ha

Vidi se da površine pod vinogradima na svijetu od 1923. godine neprekidno rastu. Ako se taj porast izrazi u postocima onda su površine iz 1961. godine bile veće:

- od površine iz 1909. — 1913. god. za 876.262 ha ili za 9,7%
- od površina iz 1923. — 1927. god. za 2,803.262 ha ili za 39,5%
- od površina iz 1953. — 1957. god. za 905.262 ha ili za 10,06%.

Podaci za 1962. godinu su još nepotpuni, nedostaju povećanja za niz zemalja, među kojima za SSSR i Tursku. Kad se uzmu konačni korigirani podaci, te brojke će biti i veće od navedenih, a ukupne sadašnje površine na svijetu približit će se broju od 10 milijuna ha, a možda će biti i veće. U tom slučaju današnje površine pod vinogradima veće su od onih iz 1923. godine za oko 3 milijuna ha ili za preko 42%.

Svjetske površine pod vinogradima raspoređene su na 45 zemalja, od čega 19 u Evropi, 11 u Americi, 5 u Africi (od čega 4 u sjevernoj), 8 u Aziji i 2 u Australiji i Novi Zeland; u samom bazenu Sredozemnog i Crnog mora nalazi se 22 zemlje sa preko 3 milijuna hektara ili preko 81% svjetskih površina pod vinogradima.

Tabela broj 1

Površine pod vinogradima i vinogradarska proizvodnja u 1962. godini bila je (redoslijed zemalja je po površini vinograda):

Zemlja	Površina vinograda ha	Razlika od 1961 ± ha	Proizvodnja u 000		
			Vina hl	Stolnog grožđa q	Suhog grožđa q
1. Italija	1,729.695	— 3.441	69.569	8.069	65
2. Španjolska	1,685.150	+ 16.310	24.222	2.532	66,0
3. Francuska	1,417.300	— 7.000	71.328	3.117	—
4. SSSR	1,039.000	—	8.460	6.000	300
5. Turska	723.470	—	340	7.000	950
6. Alžir	385.631	—	11.000	700	—
7. Portugal	329.881	+ 5.364	15.391	500	0,8
8. Rumunjska	290.600	— 10.900	5.514	770	—
9. Jugoslavija	270.000	— 2.000	5.150	2.000	—
10. Argentina	259.783	+ 6.001	19.172	753	40
11. Mađarska	239.106	+ 26.842	3.131	737	—
12. SAD	230.000	—	7.130	5.240	1.824
13. Grčka	229.109	+ 5.460	3.946	1.203	1.944
14. Bugarska	185.155	+ 3.025	3.938	2.947	—
15. Čile	114.906	+ 1.951	5.200	538	7
16. Njemačka	79.944	+ 1.063	3.900	6	—
17. Iran	75.000	—	1.850	—	500
18. Jordan	75.000	—	25	1.900	14
19. Sirija	72.030	—	21	2.430	150
20. Maroko	69.600	—	1.896	1.000	60
21. Brazil	69.000	+ 5.100	1.900	1.500	—
22. Južna Afrika	67.866	—	3.532	495	70
23. Australija	53.728	+ 913	1.899	213	980
24. Tunis	49.321	— 248	1.801	250	1
25. Cipar	38.500	+ 312	410	120	94
26. Austrija	35.766	—	1.006	—	—
27. Libanon	25.000	+ 1.500	39	530	4
28. Čehoslovačka	24.642	+ 233	227	34	—
29. Urugvaj	19.218	—	896	—	—
30. Japan	17.300	—	110	—	—
31. Švajcarska	12.156	— 33	718	34	—
32. Meksiko	10.360	—	60	—	—
33. Izrael	9.400	— 100	309	400	4,5
34. Peru	8.590	+ 957	76	12	—
35. Kanada	8.390	— 60	360	—	—
36. UAR	8.000	—	30	—	—
37. Albanija	5.000	—	35	—	—
38. Kolumbija	2.000	—	8	—	—
39. Bolivija	1.860	—	6	—	—
40. Malta	1.370	—	40	—	—
41. Luksemburg	1.262	— 2	121	—	—
42. Belgija	489	—	4	130	—
43. Nova Zelandija	480	— 70	52	2	—
44. Holandija	345	— 30	4,7	83,5	—
45. Venezuela	—	—	27	—	—
Svijet	9,950.403	— 51.141	273,036	51.291	7.076
Od toga:					
Evropa	7,614.470	+ 35.197	217.145	22.162	2.277
Amerika	724.107	+ 13.949	34.835	14.088	1.971
Sjeverna Afrika	492.552	— 248	14.727	1.950	61
Ostale zemlje	1,119.274	+ 2.243	6.329	13.091	2.767

Napomena

Podaci navedeni na tabeli 1 za stolno grožđe su nepotpuni; ta proizvodnja u 1962. godini dosegla je i 60.000 q.

Povećanje površina posljednjih godina otpada pretežno na slijedeće zemlje:

Zemlja	Povećanje površina vinograda u ha		
	1960-61.	1961-62.	1960-62.
Argentina	11.258	6.000	17.258
Brazil	2.600	5.100	7.700
Bugarska	16.992	3.000	19.992
Grčka	3.423	5.460	8.883
Mađarska	—	26.842	26.842
Portugal	2.660	5.364	8.024
SSSR	86.000	?	86.000
Španjolska	17.331	16.300	33.631

U povećanju površina pod vinogradima na svijetu mogu se izdvojiti tri slučaja:

1. Povećanje površina u SSSR-u ističe se kao izniman slučaj. Prema podacima Međunarodnog ofisa za lozu i vino SSSR je imao:

Godina	Vinogradi u 000 ha	Povećanje površina u 000 ha	
		godišnje	ukupno od 1956.
1940.	420	—	—
1956.	500	—	—
1957.	602	102	102
1958.	755	153	255
1959.	806	175	430
1960.	953	147	577
1961.	1.039	86	663
1962.	1.039	?	?

Podaci nedostaju za 1962. godinu. U 5 prethodnih godina podiglo se 663.000 ha novih vinograda ili za preko 130%. Taj porast treba da se nastavi dok se ne dostigne predviđenih 1.800.000 ha vinograda ukupno.

2. Značajno povećanje površina opaža se i u Latinskoj Americi. Tu su kroz 12 godina (od 1950. — 1962.) površine porasle od 336.100 ha na 481.200 ha, tj. za 145.800 ha ili 43%. Taj porast je jednoličan i nastavlja se ritmom od oko 12.000 ha godišnje.
3. Površine Italije i Francuske izgleda da su se stabilizirale, a ipak izvjesna tendencija opadanja postoji (od 1.520.000 u 1952. god. na 1.417.000 ha u 1962. god. ili za preko 100.000 ha u Francuskoj; kroz isto vrijeme od 1.750.000 na 1.730.000 ha u Italiji).

Prema današnjoj situaciji na svijetu izdvajaju se dvije velike grupe zemalja:

prva, gdje su površine stabilizirane ili lagano nazaduju; to su zemlje s vjekovnom vinogradarskom tradicijom gdje, je njegov razvoj dostigao svoj optimum; ova grupa obuhvaća tridesetak zemalja s nešto preko 5 milijuna ha vinograda.

druga, gdje površine stalno rastu; ovdje se razlikuju tri uže grupe zemalja.

a) Grupa zemalja s planiranom privredom udruženom u SEV s ukupno oko 1.750.000 ha čiji plan je 2.600.000 ha ili 850.000 više (od čega sami SSSR 1.800.000 ha ili 760.000 na više),

b) Grupa od 6 zemalja Latinske Amerike s oko 480.000 ha i godišnjim porastom od 12.000 ha,

c) Grupa zemalja koje se ne mogu vezati uz navedene grupe (Španija i Turska u glavnom) koje razvijaju vinogradarstvo iz specifičnih razloga, obuhvaćaju 2,4 milijuna ha, a povećavaju svoje površine već više od 20 godina za 30 — 40.000 ha godišnje.

Ovakav razvoj na svijetu dovest će svjetske površine pod vinogradima na 10 — 11 milijuna ha.

U Jugoslaviji slijedimo proces porasta do 1959, a zatim opadanja:

Godina	Vinograda u 000 ha
1939.	244
1947—56.	263
1957.	271
1958.	275
1959.	277
1960.	273
1961.	272
1962.	270
Ø 1948—62. (15 godina)	270

tj. kroz zadnje 3 godine površine su opale za 7.000 ha. Taj proces kvantitativnog opadanja izgleda da će se još neko vrijeme nastaviti.

II. PROIZVODNJA

1. Vino

Proizvodnja vina na svijetu zadnjih 30 godina raste i to jačim ritmom od ritma porasta površina.

U pojedinim periodima proizvodnja vina bila je prosječno:

1909. — 1914. god.	141,134.000 hl
1923. — 1927. god.	166,329.000 hl
1933. — 1937. god.	103,573.000 hl.
1948. — 1952. god.	179,941.000 hl
1953. — 1957. god.	203,074.000 hl
1958. — 1962. god.	238,618.588 hl
1953. — 1962. god.	214,735.100 hl
1961. god.	213,510.858 hl
1962. god.	273,035.701 hl

Povećanje proizvodnje bilo je:

a) u periodu 1958. — 1962.

— u odnosu na period 1909. — 1914. za 97,484.588 hl ili 40,8%

— u odnosu na period 1933. — 1937. za 135,045.588 hl ili 56,6%;

b) berbe 1962. godine

— za 12,8% ili preko 28,091.000 hl od one iz 1959 (243,651.800 hl) koja je bila iznimno visoka;

— za 22% ili za 59,525.843 hl od one iz 1961. godine;

— za 21% ili za 58,300.601 hl od prosjeka 1953. — 1962.

Glavne zemlje proizvođači vina, koje su 1962. godine imale i najveće povećanje proizvodnje u poređenju sa 1961. god. bile su:

Tabela II

Zemlja	1962. 000 hl	+ u odnosu — na 1961.	Zemlja	1962 000 hl	+ u odnosu — na 1961.
1. Francuska	71.328	+ 25.654	7. SSSR	8.460	+ 1.110
2. Italija	69.569	+ 16.809	8. SAD	7.130	+ 700
3. Španija	24.222	+ 4.038	9. Rumunjska	5.514	+ 1.530
4. Argentina	19.172	+ 2.422	10. Čile	5.200	+ 347
5. Portugal	15.391	+ 7.819	11. JUGOSLAVIJA	5.150	+ 890
6. Alžir	11.000	— 4.632			

Jugoslavija zauzima 1962. godine deveto mjesto na svijetu po površinama vinograda, a po proizvodnji vina je na jedanaestom mjestu sa 5,150.000 hl.

— 4 — 3 milijuna hl proizvele su: Grčka, Bugarska, SR Njemačka, Južna Afrika i Mađarska (po redoslijedu količina);

— 2 — 1 milijun hl proizvele su: Brazil, Maroko, Australija, Tunis i Austrija;

— manje od 1 milijun hl proizvelo je još 24 zemlje (vidi tab. 1.)

Smanjenje proizvodnje kod pojedinih zemalja 1962. godine bilo je beznačajno, osim kod Alžira gdje je iznosilo preko 4.600.000 hl.

Ukupno povećanje proizvodnje u 1962. (u odnosu na 1961.) bilo je u Evropi za 37%, u Americi za 13%, a u drugim zemljama, osim sjeverne Afrike, za 14%.

Ti rezultati se postižu zahvaljujući racionalizaciji sistema uzgoja, agrotehnike i mjera zaštite vinograda. U ovakvoj situaciji svaka godina s povoljnim vremenskim prilikama dat će berbu sličnu kao u 1962. godini i to bez povećanja površina pod vinogradima.

Prema dosadašnjem ritmu porasta proizvodnje može se predvidjeti, da će u skoroj budućnosti potencijalna proizvodnja vina biti između 250 i 280 milijuna hl. Kad se pak ostvare planovi povećanja površina koje je u toku i kao rezultat daljeg usavršavanja tehnike u vinogradarstvu i vinarstvu svjetska proizvodnja vina doseći će 300 milijuna hl. Plasman vina tada će se još više zaoštriti.

Proizvodnja vina u Jugoslaviji kroz zadnjih 30 godina nije se bitno izmijenila; ona varira iz godine u godinu oko istog prosjeka. Ona je bila:

Godina	Grožda vagona	Vina vagona
Ø 1930 — 1939. (10 godina)	79.000	40.000
1939.	88.000	42.700
Ø 1948. — 1962. (15 godina)	89.587	42.160
— od toga: 7 godina iznad prosjeka, 8 godina ispod prosjeka;		
— iznad 100.000 q grožđa : 4 godine i to 1952, 1955, 1958, 1962.		
— Minimum 1954.	58.600	28.500
— Maksimum 1952.	121.000	60.600

2. Stolno grožđe

Povećanje proizvodnje stolnog grožđa počelo je 1958. godine i nastavlja se. Ukupna proizvodnja stolnog grožđa na svijetu ocjenjuje se:

1961. godine na 45 milijuna q prema

1962. godine na 60 milijuna q

Glavni proizvođači 1962. godine bili su:

1. Italija	8.069.000 q
2. Turska	7.000.000 „
3. SSSR	6.000.000 „
4. SAD	5.240.000 „
5. Francuska	3.117.000 „
6. Bugarska	2.946.900 „
7. Sirija	2.430.000 „
8. Španjolska	2.532.000 „
9. JUGOSLAVIJA	2.000.000 „

— 2 — 1 milijun q proizvele su: Jordan, Brazil, Grčka i Maroko;

— 1 — 0,4 milijuna q proizvele su: Rumunjska, Argentina, Mađarska, Alžir, Čile, Libanon, Juž. Afrika, Portugal i Izrael;

— manje od 0,4 milijuna q još 10 zemalja.

Skoro sve zemlje (osim Grčke, Turske i Jugoslavije) imale su 1962. povećanje proizvodnje, a najveće je imala:

Italija	za 3.355.000 q
Bugarska	„ 1.810.000 „
SAD	„ 1.213.000 „
Francuska	„ 702.000 „
Španija	„ 107.000 „

Da se uoči ritam povećanja ove proizvodnje analizirani su tačni podaci 9 jačih proizvođača u svim dijelovima svijeta i dobivena je ova slika:

Godina	Ukupna proizvodnja u 9 zemalja u 000 q	Koeficijent povećanja u odnosu na 1956 god.
1956.	27.205	100
1958.	28.554	105
1960.	31.781	116,8
1962.	38.108	140

U isto vrijeme koeficijent povećanja proizvodnje vina na svijetu iznosi 124. To pokazuje da se proizvodnja stolnog grožđa u zadnjih 6 godina povećala za 40%, a ona vina za 24%.

Prema sadašnjem stanju ovaj ritam povećanja nastaviti će se i održati.

Proizvodnja stolnog grožđa u Jugoslaviji zadnjih 7 godina bilježi znatan porast:

Tabela 3.

Godina	Ukupno grožđa q	Stolnog grožđa q	% od ukupno proizvedenog grožđa
56	6,560.000	1,151.200	17,5
57	9,070.000	1,845.100	20,3
58	11,900.000	2,299.200	19,3
59	9,540.000	1,851.200	19,4
60	7,320.000	1,522.000	16,3
61	9,520.000	2,170.000	22,7
62	11,300.000	2,000.000	21,0
Ø 1956-62	9,315.000	1,577.000	16,9

Treba ovdje istaći da preko 50% navedenih količina zauzimaju sorte za dvostruku upotrebu (Smederevka i dr.).

3. Suho grožđe

Ova proizvodnja ostaje konstantna i malo varira oko desetogodišnjeg prosjeka od 6,400.000 q. Tako je bilo:

1956.	: 6,875.000 q
1960.	: 5,643.000 q
1961.	: 6,745.100 q
1962.	: 7,075.700 q

Najveći proizvođači suhog grožđa u 1962. su:

Zemlja	q	Razlika od 1961
1. Grčka	1,944.160	+ 506.160
2. SAD	1,824.000	- 248.730
3. Turska	950.000	+ 86.360
4. Australija	980.660	+ 150.830
5. Iran	500.000	- 109.630
6. SSSR	300.000	—
7. Sirija	150.000	- 2.000

i još 12 zemalja sa manjom proizvodnjom (od 400 — 94.000 q).

Naša zemlja nije odmakla od pokusnih uzgoja u Makedoniji i Dalmaciji.

4. Groždani sok

Podaci o ovoj proizvodnji su još nedovoljno tačni. Ali na temelju raspoloživih podataka zaključuje se, da ova proizvodnja u svijetu raste, naročito zadnjih godina.

Glavne zemlje proizvođači bile su:

Zemlja	hl	
	1960.	1962.
1. SAD	550.000	921.500
2. Francuska	456.000	800.000
3. Švicarska	74.800	70.176
4. Španjolska	25.000	25.000
5. Bugarska	20.000	27.000
6. Austrija	10.000	20.000

i još dvadesetak zemalja s manjim količinama.

Ako se proizvodnja groždanog soka uzme u 1960. god. kao 100, onda je 1961. g. bila 109, 1962. 160, — kada je iznosila 2.000.000 hl, što predstavlja 0,73% svjetske proizvodnje vina (u 1961 godini 0,8%).

U našoj zemlji ova proizvodnja je još beznačajna.

III. IZVOZ — UVOZ

1. Izvoz vina

Izvoz vina 1962. pokazuje i dalji porast koji već traje od 1950. godine.

Ako se uzme izvoz 1950. godine kao indeks 100 onda je bio:

1952. —	123,7
1954. —	146,8
1956. —	237,4
1958. —	273,7
1960. —	268,6
1962. —	270

Ukupan izvoz obuhvatio je 30.096.700 hl — ili bez Alžira zbog uporedbe s ranijim godinama, 15.547.668 hl — te je bio manji od rekordnog iz 1958. (16.782.088 hl), ali veći od prosjeka za decenij 1951 — 60.

Glavne zemlje izvoznice bile su:

Zemlja	hl u 1962.	Razlika u hl od 1961.
1. Alžir	14.858.000	+ 1.142.700
2. Francuska	3.503.670	— 883.313
3. Italija	2.313.013	+ 200.568
4. Maroko	1.832.000	+ 245.000
5. Španjolska	1.769.375	+ 238.805
6. Portugal	1.501.576	— 130.901
7. Tunis	1.324.757	— 20.243
8. Bugarska	824.960	+ 105.210
9. Jugoslavija	503.530	+ 113.270
10. Maderaska	335.200	— 75.700
11. Rumunjska	260.000	—
12. Grčka	251.720	+ 35.650

i 17 drugih zemalja sa 4.000 — 154.000 hl.

Sve zemlje ove godine imale su veći izvoz (naročito Maroko, Španjolska, Italija i Jugoslavija), dok je Francuska zabilježila smanjenje od 883.313 hl, a Portugal 130.901 hl.

2. Uvoz vina

Glavne zemlje uvoznice u 1962. god. bile su:

Zemlja	hl	Razlika od 1961, u hl
1. Francuska	16.809.178	+ 1.387.358
2. Njemačka	4.071.514	+ 469.744
3. Švicarska	1.346.639	+ 135.189
4. Vel. Britanija	1.038.900	— 74.200
5. Belgija	694.527	— 28.933
6. SAD	531.800	+ 71.750
7. SSSR	420.000	—
8. Austrija	387.898	— 118.884
9. ČSSR	376.625	— 32.841
10. Švedska	306.000	+ 4.000
11. Holandija	289.367	+ 6.878

3. Izvoz stolnog grožđa

Kako za proizvodnju tako i za izvoz stolnog grožđa nema dovoljno sredenih novijih podataka. Od 1949. — 1958. prosječan svjetski godišnji izvoz grožđa iznosio je 3.262.360 q.

Prema podacima iz 1958. kada je svjetski izvoz stolnog grožđa dosegao značajnu visinu od 4.920.300 q, glavne zemlje izvoznice bile su:

Red. br.	Zemlja	q
1.	Italija	1.704.300
2.	Bugarska	1.010.000
3.	SAD	753.900
4.	Španjolska	461.800
5.	Južna Afrika	205.700
6.	Grčka	135.700
7.	Rumunija	124.700
8.	Jugoslavija	108.800
9.	Francuska	92.400
10.	Argentina	70.800

i ostale zemlje od 60.000 q na niže.

Prema novim nepotpunim podacima svjetski izvoz stolnog grožđa ima tendenciju porasta.

Izvoz iz Jugoslavije:

1) Izvoz vina

Tendencija izvoza je nesigurna i nestalna, a odraz je nestalnih prilika na svjetskom tržištu vina.

Ukupan izvoz vina u hl bio je:

1939.	Ø 1952-1956.	1957.	1958.
101.610	213.150	668.580	847.970
1959.	1960.	1961.	1962.
432.650	545.900	390.260	500.110

Prosječan izvoz u periodu 1957—1962. uio je 597.571 hl ili skoro tri puta veći od onoga iz perioda 1952—1956.

Vrijednost u 000 dinara za zadnjih 5 godina bila je:

1958.	1959.	1960.	1961.	1962.
3,109.978	1,502.977	1,862.903	1,571.079	2,262.938

Glavne zemlje uvoznice: SR Njemačka, Švicarska, ČSSR, Velika Britanija, Italija, Holandija

2) Izvoz stolnog grožđa

U izvozu stolnog grožđa Jugoslavija je postigla izvjestan relativan uspjeh, ali to je daleko niže od mogućnosti.

Izvoz stolnog grožđa u q bio je:

1939.	Ø 1950-1955.	1956.	1957
35.100	68.300	59.900	108.800

1958.	1959.	1960.	1961.	1962.
106.500	113.600	91.100	59.495	124.347

Vrijednost izvoza u 1962. godini iznosila je 362,162.000 deviznih dinara.

Od predratnih 35.100 q izvoz je porastao za preko 3 puta i Jugoslavija je zauzela 8. mjesto među zemljama izvoznicama. Izvoz u periodu 1951 — 1960. prosječno godišnje je iznosio 83.896 q. Izvoz u 1962. godini iznosio je 124.347 q ili 6,2% od proizvedenog stolnog, a svega oko 1,1% od ukupne proizvodnje grožđa. Izvoz stolnog grožđa ima očitu tendenciju porasta.

Glavne zemlje uvoznice bile su u prvom redu Austrija (s preko 50.000 q) zatim SR Njemačka, DR Njemačka, ČSSR, Velika Britanija, Norveška, Švedska, i Poljska.

IV. ZALIH E

Prema podacima za 27 zemalja zalihe u 1962. godini iznosile su 77.284.571 hl vina ili preko 33% od berbe (koja je za te zemlje iznosila 226.942.502 hl). Među tim zemljama nema Španjolske, Rumunjske, Mađarske, Jugoslavije, Brazila, Južne Afrike i drugih, odnosno do njihovih podataka Međunarodni ofis za lozu i vino nije mogao doći. Ovo je po prvi put da se do podataka o zalihama vina za tako veliki broj zemalja uspjelo doći.

Navedene količine obuhvaćaju vino u stadiju proizvodnje i u veletrgovini; zalihe u prodaji na malo ovim nisu obuhvaćene, a one su više ili manje konstantne. Datum određivanja zaliha na svijetu fiksirao je Međunarodni ofis za lozu i vino za 31. jula za sjevernu hemisferu, a 31. januara za južnu hemisferu.

Ove rezerve će obzirom na dobru berbu 1963. godine u većem broju zemalja igrati značajnu ulogu u daljem otežavanju situacije na svjetskom tržištu vinom.

U Jugoslaviji su zalihe znatne, a iznosile su u četvrtom kvartalu 1963. godine oko 1.500.000 hl vina.

V. POTROŠNJA

Potrošnja vina na svijetu raste bez prestanka ali relativno sporo.

Potrošnja vina ukupno i po glavi u litrama godišnje glavnih zemalja — potrošača je slijedeća:

Tabela 4.

Red. br.	Zemlja	1961 u 000 hl ukupno	po stanovniku godišnje		
			1961.	1962.	
1.	Francuska	59.683	126,1	123,8	—
2.	Italija	55.610	111,8	118,8	+
3.	Argentina	16.004	74,5	77,8	+
4.	Portugal	5.436	60,0	75,0	
5.	Čile	4.180	55,0	—	
6.	Španjolska	15.750	52,5	63,5	+
7.	Grčka	3.551	41,9	39,5	—
10.	Švicarska	2.013	37,1	37,3	
11.	Južna Afrika	1.180	23,7 ¹⁾	6,53 ²⁾	
12.	Jugoslavija	3.300	18,0	—	
13.	Bugarska	1.153	14,4	16,3	
14.	Njemačka	7.210	12,9	12,5	—
15.	Belgija	722	7,0	6,5	
16.	ČSSR	773	6,2	4,6	
17.	Australija	530	5,1	5,1	
18.	Izrael	87	4,1	4,4	
19.	Švedska	273	3,9	4,1	
20.	SSSR	8.000	3,5	3,5	
21.	SAD	6.497	3,4	3,4	
22.	stale zemlje		0-3	0-3	

Ako se grupiraju narodi koji poznaju i piju vino onda se dobije ovakva slika:

Potrošnja po glavi litara godišnje	Broj stanovnika u milijunima	Ukupno
0 — 10	563	
10 — 20	81	644
20 — 30	35	
30 — 40	4	
40 — 50	3	
preko 50	110	152

Prevladavaju narodi koji piju malo vina, tj. preko 640 milijuna ljudi pije do 20 l godišnje. U prvu grupu spada i Jugoslavija.

150 milijuna ljudi pije preko 20 l godišnje, a od toga 110 milijuna pije preko 50 litara godišnje.

Ovo stanje potvrđuje činjenica, da bi dobro i pravilno vođena propaganda mogla laganim povećanjem manjih količina vina po glavi riješiti mnoge poteškoće svjetskog i jugoslavenškog tržišta vinom.

U Jugoslaviji je potrošnja vina kroz zadnjih 7 godina (1955—1962.) opala za čitavih 12 litara po glavi godišnje, tj. od 30 litara spala je na 18.

Potrošnja svježeg grožđa u Jugoslaviji bila je:

	q	%	Od ukupne proizvodnje
1939.	1,044.900		11,78
1951 — 60.	1,436.104		16,16
1960.	1,430.902		19,55

Prema tome po stanovniku se troši godišnje oko 8 kg ukupno svježeg grožđa, od čega je polovina pravo stolno grožđe. Potrošnja stolnog grožđa je u očitom porastu, a ima i dalju tendenciju porasta.

1) Samo evropsko stanovništvo

2) Stanovništvo ukupno

VI. CIJENE VINA

Povećanje cijena vina, koje je u 1961. godini zahvatilo dio zemalja, u zadnjoj godini obuhvatilo je sve zemlje.

Tako su povišene cijene u 1961. godini naročito u Francuskoj (9,5 — 13,6%), Alžiru (17%), Italiji (21%), Argentini (36-47%) i Njemačkoj (32-115%).

Smanjenje cijena zabilježeno je u Južnoj Africi, Austriji, Grčkoj, Španiji, Portugalu i Tunisu.

Povećanje cijena u 1962. godini iznosilo je prosječno 15%, a jedino Grčka i Jugoslavija zabilježile su smanjenje cijena vina.

Najveće povećanje cijena bilo je:

Tabela V

Zemlja	Vrst vina	Valuta	Cijena 1 hl		Razlika u %
			1961.	1962.	
Njemačka	crno	DM	62.—	78.—	+ 25,8
	bijelo	DM	114.—	130.—	+ 14,0
Austrija	crno	Sh.	8,50	8,80	+ 3,5
	bijelo	Sh.	7,80	8,20	+ 5,1
Belgija		Fr. b.	1.429.—	1.469.—	+ 2,9
Španija		Ptas	23.—	27,50	+ 19,5
SAD	crno	\$	15,50	17,15	+ 10,7
	bijelo	\$	11,75	16,25	+ 38,2
Francuska	crno	F.	46.—	52.—	+ 13,0
	bijelo	F.	50.—	56.—	+ 12,0
Grčka		dr.	315.—	260	— 17,4
Mađarska	crno	Ft.	541,54	581,04	+ 7,2
	bijelo	Ft.	541,54	581,04	+ 7,2
Italija	crno	l.	5.523.—	7.234.—	+ 30,9
	bijelo	l.	5.829.—	7.274.—	+ 24,8
Švicarska	crno	fr. s.	185.—	212,50	+ 14,8
	bijelo	fr. s.	170.—	290.—	+ 12,3
Jugoslavija		din	105.—	99.—	— 6,1

Interesantno je zabilježiti činjenicu, da je crno vino jače poraslo od bijeloga u Njemačkoj, Francuskoj, Italiji i Švicarskoj.

ZAKLJUČAK

- Vinogradi se na svijetu približavaju površini od 10 — 11 milijuna ha.
- Proizvodnja vina približava se godišnjem potencijalu od 250 — 280 milijuna hl kao rezultat ostvarenog povećanja površina pod vinogradima i napretka tehnike u vinogradarstvu i vinarstvu, — a nakon ostvarenja planova koji su u toku moguća proizvodnja doseći će i 300 milijuna hl.
- Proizvodnja stolnog grožđa na svijetu dosegla je 60 milijuna q i pokazuje u zadnje vrijeme relativno jači ritam porasta od proizvodnje vina a to se i dalje nastavlja.
- Proizvodnja suhog grožđa je stabilizirana, a proizvodnja grožđanog soka nasuprot pokazuje tendenciju jačeg porasta.
- U Jugoslaviji površine nakon porasta opadaju lagano i stalno. Proizvodnja vina stagnira već 30 godina i kreće se oko prosjeka od 4,200.000 hl s varijacijama, koje su pretežno rezultat vremenskih prilika.
Proizvodnja stolnog grožđa, nasuprot, u zadnjih 7 godina stalno raste i ima tendenciju daljeg porasta.
- Problem plasmana proizvoda vinogradarstva različit je u pojedinim dijelovima svijeta.
  - Grupa zemalja s planskom ekonomijom pokazuje najveće godišnje povećanje površina i proizvodnje, — ali potrošnja vina po glavi je malema, a znatan dio vinograda usmjeren je na proizvodnju stolnog grožđa.
Izgleda da ove zemlje neće za sada imati većih problema da apsorbiraju povećanu proizvodnju bez osjetnih reperkusija na ekonomiku drugih zemalja.

- b) Grupa zemalja Latinske Amerike ima znatno povećanje površina, ali je i potrošnja znatna; disciplina sadnje će se ovdje sama nametnuti prije ili kasnije.
- c) Grupa zemalja sa stabiliziranim vinogradarstvom — među koje spadaju veliki vinogradarski proizvođači — imaju neslabilan ekvilibar vinarske proizvodnje, što im stvara povremene poteškoće na unutrašnjem tržištu, a stalne poteškoće na međunarodnom tržištu, — budući da je plasman vina nestalan. — Ekvilibar između proizvodnje i potrošnje u ovim zemljama je ostvaren, — povećanje potrošnje vina je lagano i teško, te jedna bolja berba može da bude fatalna za uspostavljeni ekvilibar. Ovo se odnosi uglavnom na konzumna vina.

Vina zaštićenog naziva i pomijekla, čuvena i tipična vina — ukoliko slijede razvoj ukusa potrošača — imaju tržište posebno i relativno ograničeno te se na njih ne mogu primijeniti pravila za konzumna vina.

7. Plasman vinogradarskih proizvoda u Jugoslaviji ima slijedeće karakteristike:

- Izvoz vina porastao je u zadnjem periodu, ali je nestalan.
- Izvoz stolnog grožđa pokazuje tendencije porasta, ali ostaje relativno malen.
- Potrošnja po glavi vina i stolnog grožđa je niska, prva opada, a druga ima tendenciju laganog porasta.

Ove činjenice ukazuju na mogućnost povećanja plasmata na domaćem i na stranom tržištu — što je osnova povećanja potencijala vinogradarske proizvodnje.

8. Na zadnjem svom plenarnom zasjedanju Komitet Međunarodnog ofisa za lozu i vino donio je slijedeći zaključak:

- obzirom na činjenicu da se povećanje površina pod vinogradima i svjetskog potencijala proizvodnje nastavlja brzim ritmom kako ga je MOLV predvidio,
- još jednom **upozorava** vlade na opasnost koja prijeti međunarodnom tržištu proizvoda vinove loze, u kraćem i u duljem roku, te **preporučuje** svim državama neodložno uspostavljanje discipline proizvodnje, a prema potrebi i s ograničenjem sadnje.
- Konstatirajući da je kod današnjeg stanja stvari kod većine zemalja starih proizvođača uspostavljena ravnoteža između potencijalne proizvodnje i potrošnje — a da nasuprot kod ostalih zemalja postoje znatne mogućnosti da se poveća potrošnja proizvoda vinove loze, **Komitet** smatra da svakom širenju vinogradarstva treba da prethodi najkompletnija studija unutarnjeg i vanjskog tržišta zemalja u pitanju kao i jedna kampanja propagande u prilog proizvoda vinove loze.
- Komitet jednako **preporučuje** opću orijentaciju u vinogradarstvu prema »nevinskim« proizvodima, ukazujući pri tome ipak na činjenicu da će trebati dulji niz godina prije nego se efekat jedne takve politike osjeti u znatnijoj mjeri, na tržištu vina.
- Komitet na kraju podsjeća da sve ove mjere u sebi podrazumijevaju jednu proizvodnju **visoke kvalitete** i da mjere, koje se tiču ove materije, a koje je MOLV često preporučivao, — treba uporno primjenjivati.

9. Perspektivu daljnjeg razvoja vinogradarstva u SFRJ moguće je sagledati iz cjelokupnog kretanja vinogradarske proizvodnje u prošlosti i tendencija njenog razvoja u svijetu i kod nas. Problem je složen i kompleksan, specijalno u uvjetima sadašnje faze razvoja privrede u našoj zemlji. Njegovo rješavanje ovisno je o rješenju niza drugih problema, kao što su kretanje podizanja standarda, mijenjanje životnih navika naših radnih ljudi, tempo industrijalizacije i razvoja društvenog sektora poljoprivrede, razvoja turizma i saobraćaja, opskrbe proizvođačkih organizacija reproduktivnim materijalom i mehanizacijom, savremena rješavanja razvoja trgovine, prihvata proizvoda i njihovog iznašanja na tržište, propagande i drugog.

10. Na osnovu sagledavanja kompleksa problema koji uvjetuju razvoj vinogradarstva u perspektivi, ovdje se iznašaju uvjeti toga razvoja, osnovne linije razvoja, moguća struktura proizvodnje i potrebni kapaciteti koji će osigurati predloženu proizvodnju.

A) Uvjeti za razvoj vinogradarstva u našoj zemlji mogu se sažeti u slijedećem:

- a) veoma povoljni prirodni uvjeti kako za proizvodnju dobrih konzumnih i visokokvalitetnih vina, tako i stolnog grožđa od najranijeg do najkasnijeg;
- b) relativno niska potrošnja proizvoda vinove loze u zemlji danas, iz čega se vide velike rezerve za plasman tih proizvoda u zemlji uz malo povećanje potrošnje po stanovniku;
- c) rastuće stanovništvo sa životnim standardom u porastu;
- d) stalno povećanje broja domaćih a naročito stranih turista i velike perspektive turizma u našoj zemlji;
- e) prikladan geografski smještaj Jugoslavije u blizini velikih evropskih potrošnih centara i mogućnosti povećanja izvoza proizvoda vinogradarstva koji ni izdaleka nije dosegao svoje mogućnosti.

B) Osnovne linije razvoja u slijedeća dva decenija mogu se rezimirati u slijedećem:

- a) kvantitetno povećanje ukupne proizvodnje na relativno smanjenim površinama u odnosu na sadašnje stanje;
- b) jača orijentacija na proizvodnju stolnog grožđa i »nevinskih« proizvoda od grožđa;
- c) u proizvodnji vina potpuna orijentacija na najvišu kvalitetu bilo da se radi o običnom stolnom, visokokvalitetnom ili specijalnom vinu za domaću potrošnju i izvoz;
- d) pojeftinjenje proizvoda vinogradarstva kroz intenzivnu, specijaliziranu, koncentriranu i mehaniziranu proizvodnju, te kroz racionalni i funkcionalno s proizvodnjom povezani sistem plasmata i trgovine — kao osnovnih uvjeta povećanja potrošnje u zemlji i jačeg plasmata na stranim tržištima.

C) Moguća struktura proizvodnje vinogradarstva na bazi:

- srednje potrošnje po glavi stanovnika (uključiv potrošnju turista) godišnje 15 kg svježeg grožđa i grožđa u raznim oblicima »nevinskih« proizvoda od grožđa i 30 litara vina ili ukupno grožđa 55-60 kg;

- izvoza grožđa 5.000 vagona i vina 10.000 vagona.

Ovim putem dolazi se do ukupne potrebne količine od oko **165.000 vagona grožđa**. Zbog uporedbe naveda se ovdje naša maksimalna proizvodnja u periodu 1945—1962. koja je iznosila 121.000 vagona grožđa i sva plasirana bez većih poteškoća. Predložena količina može se prihvatiti kao osnova, a ako to uvjeti u zemlji i našoj vanjskoj trgovini omogućue, onda se ona može i povećati. Od navedene količine grožđa može se dobiti:

50.000 vagona stolnog grožđa i grožđa za nevinske proizvode;

75.000 vagona vina od 115.000 vagona grožđa vinskih sorata (od čega 10—15.000 vagona visokokvalitetnih vina).

D) Potrebni kapaciteti — Predviđena proizvodnja od 160.000 vagona grožđa može se ostvariti na različito velikim ukupnim površinama, one se mogu međusobno znatno razlikovati što je ovisno o intenzitetu i smještaju masada. Da bi se dobila što realnija osnova za određivanje mogućeg intenziteta budućih masada u prosjeku na većim površinama kao baze za određivanje potrebnih kapaciteta za buduću vinogradarsku proizvodnju, poslužit ćemo se upoređivanjem proizvodnje naše zemlje s onom nekih zemalja vinogradarski sličnih i razvijenijih od naše zemlje.

Tabela 7.

	1961. god.				1962. god.			
	SFRJ	Bugar- ska	Italija	SAD	SFRJ	Bugar- ska	Italija	SAD
Rodni vinogradi u 000 ha	242	148	1.690	172	243	150	1.685	180
Proizvodnja:								
a) vina 000 hl	4.260	2.189	52.760	6.429	5.150	3.938	69.569	7.130
b) stolnog grožđa 000 q	2.170	1.128	5.714	4.027	2.000	2.947	8.069	5.240
c) suhog grožđa 000 q	—	—	62	2.073	—	—	65	1.824
Ukupno grožđa u 000 q	9.520	4.778	94.000	20.743 (19.212)	11.300	9.510	124.217	22.523 (20.825)
Prosjeak grožđa q/ha	39,34	32,28	55,62	120,60 (111,70)	46,50	63,40	73,72	125,12 (115,69)
Rendement u preradi								
grožđa u vino u %	58	60	60	60 (70)	56	60	60	60 (70)

Napomena: randman za SFRJ je prema statistici; za ostale zemlje je prema podacima do kojih se moglo doći; za SAD uzete su dvije alternative; prema proizvodnji vina preračunate su količine grožđa vinskih sorata.

Iz svega što je opisano vidi se da je prosječan prinos na 1 ha u 1961-62. godini u q/ha bio u SFRJ 39 i 46, u Bugarskoj 32 i 63, u Italiji 55 i 73 u SAD 120 i 125 (odnosno 111 i 115).

Prinosi koji su se postizavali na društvenom sektoru naše zemlje zadnjih 5 godina kretali su se u rasponu od 80 do 320 q/ha, a i preko toga; za 17 anketiranih poljoprivrednih organizacija u našem području mediterana na površini od 901 ha prinos po 1 ha bio je 167 q. To ukazuje da su potencijalni prinosi daleko veći iznad našeg prosjeka koji je rezultat velikog udjela prestarih prorjeđenih, poluintenzivnih i uopće vinograda koji iz dosta razloga daju niske prinose.

Ako se uzme kao osnova za proračunavanje potrebnih kapaciteta za ostvarenje perspektivne predložene proizvodnje nekoliko različitih prinosa koji su ostvarivi na većim površinama, onda potrebne buduće površine variraju u širokom rasponu:

Prosjeak prinosa grožđa u q/ha	Potrebna površina vinograda u 000 hektara		
	Rodnih	Ukupno	Ukupno
70	235,7	260	142
100	165	182	100
120	137,5	152	83
(200)	82,5	91	50

Uporedi: maksimalan jugoslavenski prosjeak proizvodnje po 1 ha bio je u 15 godišnjem periodu 52,2 q/ha (ili 121.000 vagona na ukupno 261.000 ha).

Dva su puta kojim bi se moglo prići rješenju problema predviđene proizvodnje: Prvi, uzimajući cjelokupnu SFRJ kao jedinstveno područje i računajući potrebe površina na bazi općeg prosjeka proizvodnje po 1 ha. Za ovaj slučaj navode se tri varijante od više mogućih: —uz prosjeak proizvodnje od 70 q/ha, koji dostiže

i prestiže Italija, a približava mu se Bugarska, a daleko ga premašuje SAD i naš sadašnji društveni sektor na mnogim nasadima, potrebne površine za današnju prosječnu proizvodnju su 142.000 ha, a za predviđenu u perspektivi 260.000 ha;

— uz prosjek od 100 q/ha, tj. znatno iznad prosjeka Italije, a ispod prosjeka SAD i velikog dijela nasada našega sadašnjeg društvenog sektora, potrebno je za današnju prosječnu proizvodnju oko 100.000 ha, a za predviđenu u perspektivi 132.000 ha;

— uz prosjek od 120 q/ha tj. prosjek SAD, a ispod prinosa koji se postižu na znatnom dijelu nasada sadašnjeg našeg društvenog sektora, potrebno je za današnju prosječnu proizvodnju oko 83.000 ha, a za predviđenu u perspektivi 152.000 ha; prosjek od 200 q/ha moguće je postići na nasadima koji su sasvim intenzivirani i koji su u sklopu mehaniziranog i racionalno organiziranog društvenog gospodarstva i to za određene grupe sorata u takvim uvjetima moguće je postizavati i veće pojedinačne prinose od navedenih; kad bi se takvi uvjeti ostvarili za sve površine (teoretski moguće) za današnju prosječnu proizvodnju trebalo bi oko 50.000 ha ukupne površine vinograda, a za predloženu perspektivnu proizvodnju 91.000 ha (ovo se iznosi više radi sagledavanja raspona mogućnosti smanjenja površina).

Drugi, dijeleći površine na intenzivne društvenog sektora i mješavinu poluintenzivnih nasada individualnog sektora; jedno od rješenja bilo bi sljedeće:

a) društveni sektor uz prosječan prinos od 180 q/ha (raspon 80-300 q/ha) na 60.000 ha rodni ili **70.000 ha ukupno** vinograda može proizvesti **grožđa 108.000 vagona**;

b) individualni sektor uz prosječan prinos od 60 q/ha (raspon 40-100 q, uzimajući u obzir i kamenitija i manje plodna tla) na 95.000 ha rodni ili **110.000 ha ukupno** vinograda može proizvesti grožđa 57.000 vagona; uzevši zajedno oba sektora na 155.000 ha rodni vinograda ili 180.000 ha ukupno vinograda uz prosječan prinos od 106,45 q/ha može se proizvesti 165.000 vagona grožđa.

Na temelju iznesenih činjenica našu perspektivu u vinogradarstvu trebamo tražiti u predloženim rasponima: — ako ostajemo kod sadašnjeg obujma proizvodnje nju ćemo jeftinije obaviti na daleko manjim površinama od današnjih; — ako hoćemo **povećanje obujma vinogradarske proizvodnje**, i smatram da je to **moguće i potrebno**, a uz mijenjanje asortimana i kvaliteta proizvoda u pravcu datih prijedloga onda se i ta znatno povećana proizvodnja može obaviti na manjim površinama od sadašnjih, čime se dio tih površina pod vinogradima oslobađa za druge svrhe.

Naša nastojanja u narednom periodu treba usmjeriti na:

— povećanje vinogradarske proizvodnje, povećanje i poboljšanje njenog asortimana, organiziranje ove proizvodnje većim dijelom (prema količini proizvoda) na površinama društvenog sektora koje će osigurati najveći dio planirane proizvodnje, a manjim dijelom na površinama individualnog sektora i smanjenje cijena koštanja i troškova uskladištenja, pakovanja, prerade i trgovine. Uz takve **uvjete** predložena povećana proizvodnja naći će svoje tržište i svoga kupca i potrošača.

LITERATURA

- 1) JELASKA M.: Vinogradarstvo na kršu Hrvatske, Savezno savjetovanje o kršu, 2,73-107, Split, 1957.
- 2) JELASKA M.: Osnovni problemi vinogradarske proizvodnje, Zbornik DIT-a, 627-639, Split 1958.
- 3) BRIZA K.: Perspektivni razvoj voćarstva i vinogradarstva Jugoslavije Bilten Saveza Polj. šum. komora FNRJ, 5, 1-2, Beograd, 1959.
- 4) BUČAN M.: Vinogradarska proizvodnja u Mandićevcu P. D. Đakovo, Bilten udruženja poljoprivrednih dobara Hrvatske, 4, Zagreb, 1959.
- 5) TURKOVIĆ Z.: Proizvodni pokusi u vinogradima 1958. i 1960, (2 sveska), Zagreb, 1959, 1961.
- 6) JELASKA M.: Rezultati proizvodnih pokusa na P. D.-ima Vrana, Drniš i Imotski za godine 1957, 1958 i 1959, Split, 1958, 1959, 1960.
- 7) JELASKA M.: Mise au point des caractéristiques que doivent présenter les raisins de cuve, les raisins de table et les raisins destinés à la production des jus, Bulletin de l'OIV, Vol. 33-347 (100-105), Vol. 33-348 (102-107), Paris, 1960.

- 8) JELASKA M.: Systemes rationnels de conduite et de taille, Bulletin de l'OIV, Vol. 34-368, 4-37, Paris, 1961.
- 9) JELASKA M. i NASTEV D.: Raisin de table, Rapports et Communications Xe Congr. Int. de la Vigne et du Vin, Recueil 1,244-261, Moscou, 1962.
- 10) Poljoprivredna proizvodnja mediteranskog područja Jugoslavije, dosadašnji rezultati i razvitak u bližoj perspektivi, Beograd, 1962.
- 11) Savetovanje o problemima poljoprivredne proizvodnje mediteranskog područja Jugoslavije, Mostar, 1963.
- 12) PROTIN R.: Situation de la viticulture dans le monde en 1961-1962- Bulletin de l'OIV, Vol. 36-390-391 (1022-1033, 1058-1066), Paris 1963.
- 13) JELASKA M.: Critère de qualités de raisins de table, Rapports et actes de la 43e Session off. pl. du Comité de l'OIV, Paris 1963.
- 14) Statistika spoljne trgovine FNRJ 1946, 1947, 1948, 1949 Beograd, 1953.
- 15) Statistika spoljne trgovine FNRJ za godine 1950-1962, (18 svezaka), Beograd, 1951-1963.
- 16) Statistički godišnjak FNRJ, Beograd, 1961, 1962, 1963.